

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A szabolcsi hajdúvárosok szerepe a
Rákóczi-szabadságharcban**

Török Péter

Témavezető: Prof. Dr. Papp Klára

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2019

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A magyarság XVI–XVIII. századi történetének néhány fontos epizódjában jelentős szerepet vállaló hajdúságnak az erdélyi fejedelmek által Szabolcs vármegyében letelepített része, hét városban tömörülve változtatta meg gyökeresen az életét, amely egy katonai táborból, ideiglenes szálláshelyből otthonná formálódott.

A neves hajdúkutatók által aprólékos formában feltárt aranykor a települések fejlődéstörténetének meghatározó időszakát képezte. A XVII. század folyamán végbemenő társadalmi változások során átalakult és megszilárdult a hajdúvárosokra jellemző hierarchia. Ezzel párhuzamosan az egykori katonák leszármazottai – több generációváltást megélve – már nem a hadakozásban látták létfenntartásuk alapját, egyre jobban el- vagy visszatolódtak a nyugodt, gazdálkodó életvitel felé.

A hajdúk az adományba kapott mezővárosokban megszerzett kiváltságaikat évtizedeken keresztül sikeresen őrizték, és erre támaszkodva sikerült egy független, saját érdekeit óvó közösséget kialakítaniuk. A II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjáratát követő török büntetés megroppantotta a hajdúk erejét, amiből csak nagyon nehezen tudtak talpra állni. Katonai erejüket nem nyerték vissza, és a meginduló törökellenes háború során inkább az események elszenvedői, mint alakítói lettek. Az új berendezkedés a kiváltságolt társadalmi csoportok számára gyökeres átalakulást hozott, nem mentesülhettek ez alól a szabolcsi hajdúvárosok sem.

A század utolsó két évtizede a hajdúvárosoknak a privilégiumok védelméről, a megszerzett kiváltságok megtartásáról szólt, elkerülve a függésbe kerülést vagy az olyan kiszolgáltatottság lehetőségét, amely a bihari hajdúvárosok esetében a derecskei uradalomba szervezett településeket fenyegette. A Rákóczi-szabadságharc ebben a bizonytalanságokkal teli, zavaros időszakban érte el a szerepüket kereső helységeket, amelyek a felkelés elején még hezitáltak a csatlakozás kérdésén.

A hajdúsággal foglalkozó szakirodalom áttekintését követően arra a következtetésre jutottunk, hogy a szabadságharchoz köthető nyolc esztendő vizsgálatának van létjogosultsága, a rendelkezésünkre álló regionális és országos kérdésekkel foglalkozó művek csupán részadatokat közöltek a korszakot illetően.

Nyitott kérdésnek tűnt a hajdúvárosok tényleges szerepvállalása, a települések által kiállított ezred tevékenysége és a Szabolcs vármegyével, Debrecennel kialakult rossz viszony. Emellett a hajdúvárosi főkapitányok személyével kapcsolatos kutatásokat sem tekinthettük lezártnak, Buday István és Szemere László katonai pályájának áttekintése még váratott magára.

Ezt a gondolatmenetet egymástól függetlenül erősítette meg Nyakas Miklós, Balogh István és Szendrey István véleménye is, aki több alkalommal kifejtették, hogy a hajdúvárosok XVIII. századi történetében jónéhány téma feldolgozása várat magára, mivel a monográfiák és a különböző kiadványok nem tértek ki minden kérdésre.

Az alkalmazott módszerek vázolósa

A regionális szakirodalom áttekintését követően úgy véltük, hogy kutatásunkat párhuzamosan kell folytatnunk: egyfelől a térséghez kapcsolódó közgyűjteményi anyagok feldolgozásával, másfelől az országos gyűjtőkörrel rendelkező levéltárak, könyvtári kéziratárak által őrzött irategyüttesek áttekintésével gyűjthettünk olyan adatokat, amelyek releváns módon alakíthatták kéziratunkat.

Regionális kérdéseknél elsősorban a 2012-ben a Magyar Nemzeti Levéltárba olvasztott korábbi megyei levéltárak – azok közül is a Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megyei tagintézmények – Rákóczi-szabadságharchoz köthető fondjait és állagait kívántuk górcső alá venni.

Az országos intézmények területén a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattára tartogatott számunkra érdekes állományokat. A határon túli közgyűjtemények irategyüttesei a hajdúvárosi főkapitányok – Buday István és Szemere László – katonai pályafutásának megrajzolásához nyújtottak segítséget.

A megyei levéltári tagintézmények vonatkozó iratanyagánál a teljes körű feldolgozásra törekedtünk, túllépve a vármegyei, „hajdúkerületi” jegyzőkönyveken. A kapcsolódó iratok, összeírások, gazdasági beszámolók, városi iratsomók jelentős mértékben feldúsították a rendelkezésünkre álló adatállományt.

Alapkutatásunk során ezekből a levéltárakból sikerült olyan mennyiségű információt gyűjteni, amely felhasználásával sikerrel állíthattuk össze és adhattuk közre a hajdúvárosok közgyűlésének itineráriumát és a települések archontológiai adattárát.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó iratanyag szisztematikus feldolgozása lehetővé tette, hogy a regionális szakirodalomban korábban inkább egy forrásoldalról megközelített kérdéseket teljes látószögben lehessen vizsgálni, és az eddig féloldalasnak tűnő következtetéseket más forrásokkal is alá lehessen támasztani, esetleg cáfolni, új megvilágításba helyezni.

A szabadságharc kutatói számára kikerülhetetlen a Károlyi család levéltára, bőséges levelezése és a fennmaradt mustrakönyvek kapcsán. Legnagyobb szerencsénkre egy kutatócsoport áldozatos munkájának hála, mára ezek az alapvető források elektronikus úton elérhetővé váltak, nagymértékben megkönnyítve minden érdeklődő munkáját. Külön említjük meg a levéltári digitalizálás következtében online formában közzétett irategyütteseket, amelyeket szintén nagy haszonnal forgathattunk disszertációnk elkészítésénél.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Thaly-gyűjtemény, a Szemere családhoz kapcsolódó iratsomó és a fejedelmi kiadmányokat rögzítő kivonatos kötetek nem csupán lokális kérdésekre adtak választ, hanem a szabolcsi hajdúvárosok országos szintre emelkedett megjelenéseiről is képet kaphattunk.

Munkánk során arra törekedtünk, hogy a kutatás elején megfogalmazott kérdéseinkre teljes mértékben választ kapjunk, a korábban felszínre került adatokat kiegészíteni, finomítani tudjuk. Mélyfúrásokat alkalmazva kívántuk elérni

a teljes feltárás lehetőségét, szem előtt tartva az elsődleges források kiaknázását.

A közgyűjteményekben őrzött irategyüttesek felkutatása, feldolgozása, adatainak rögzítése során éltünk az elektronikus alapra helyezett cédulázás lehetőségével, illetve a különböző táblázatos adatrögzítési megoldásokkal. A tömeges adatfelvitellel megalapozott bázisok összehangolása, egyesítése elsősorban az adattár és az itinerárium kialakításánál vált hasznosítható alkalmazássá.

A kutatások kezdetét követően láthatóvá vált, hogy a szakirodalomban megjelenő adatok, felvetések, kijelentések többnyire iránymutatásként értelmezhetők, amelyek mellé a közgyűjteményi iratanyagok feldolgozása elengedhetetlen. Terveink között szerepelt a szabolcsi hajdúvárosok korabeli iratanyagának közzététele, megkönnyítve ezzel a települések története után érdeklődő szakemberek helyzetét.

A gyűjtés előrehaladtával kirajzolódott, hogy ezt a lehetőséget – a nagyszámú forrás miatt – csak elektronikus formában lehetne megvalósítani. Emiatt dolgozatunkban elsősorban a kikutatott adatok összegzésére vállalkozhattunk.

Dolgozatunk elkészítésénél figyelembe kellett vennünk, hogy a térbeli és időbeli behatároltság ellenére nem vizsgálhatunk minden kérdéscsoportot azonos módszertani keretek között. A polarizált téma kapcsán számos történettudományi területre tettünk kitérőt, figyelembe véve, hogy az adott felvetés megválaszolásához milyen formában tudjuk a legpontosabb választ adni. Vizsgálataink szinte minden esetben a közgyűjteményekben őrzött alapforrásokra fókuszáltak, a mélyfúrások a minél szélesebb alapadat feltárást segítették elő.

A hadiszolgáltatások összeállításához a városi és összhajdúvárosi jegyzőkönyveken túl a települések iratanyagát tekintettük át. A kuruc felsővezetés és a Hadi Commissariátusság levelezése konkrét kvantumszámokat tartalmazva lehetőséget adott az adatok kigyűjtésére. A hajdúvárosok és a commissáriusok által készített kimutatások részletes táblázatokba szedve közöltek velük friss információkat.

A katonaállítás kérdésköréhez az alapvető forrásnak tekinthető Károlyi-féle mustrajegyzékeken kívül a vármegyei irategyütteseket is sikerült bevonnunk a kutatás látószögébe. Emellett a katonai vezetők között folytatott – sok esetben napi szintű – levelezések és azok mellékletei bőséges merítést nyújtottak számunkra.

A hajdúvárosi főkapitányok katonai pályafutásának, életpályájának megrajzolásánál nem pusztán egy biográfia kronologikus felépítését kívántuk követni, igyekeztünk kidomborítani, kiemelni a szabadságharc időszakát és a kívülről érkezett főkapitányok és a hajdúvárosok kapcsolatát is.

A szakirodalomban a Hajdúkerület kialakulásának egyik fő, visszatérő pontja, hogy a települések Böszörményt jelölték meg, mint a hét helység központját. Ezt a szerepet egy-egy közgyűlési határozat alapján előlegezték meg a kutatók az említett városnak. Szükségesnek véltük, hogy ezt a meggyökeresedett toposzt tüzetesebben megvizsgáljuk és ehhez elengedhetetlennek tartottuk egy közgyűlési itinerárium összeállítását a hajdúvárosi iratok alapján. Szintén alapkutató, mélyfúrás kellett végeznünk a városok vezető rétegével kapcsolatban, hiszen a rendelkezésünkre álló regionális szakirodalom alapján nem volt lehetőségünk ezen a téren megnyugtató adatokra építő kompilációt készíteni.

Disszertációnk felépítésénél arra törekedtünk, hogy az egyes fejezetek, alfejezetek a korábban megfogalmazott kérdésekre adjanak választ az olvasónak. Le kell szögeznünk, hogy nem célunk a szabadságharc országos szintű köztörténeti kérdéseivel foglalkozni, csak abban az esetben, amennyiben az a hajdúvárosok szerepét érdemben befolyásolta. Elsődleges gondolatunk arra irányult, hogy a lokális forrásanyagot összevegyük, kiegészítsük az országos gyűjteményekben őrzött iratokkal, ezzel teljesebb képet adva a települések szerepvállalásáról.

Áttekintettük a hajdúvárosokhoz kapcsolható regionális szakirodalmat, összegyűjtöttük a városok hadiszolgáltatásait, tekintet nélkül arra, hogy azt a saját ezredük, vagy a kuruc közösség felé teljesítették. Külön foglalkoztunk a katonaállítás kérdésével, a hajdúvárosi ezred ellátásával, utánpótlásával, állománykiegészítésével és azokkal a katonai akciókkal, amelyekben szerepet kaptak.

Mind a hajdúvárosokhoz, mind a hajdúvárosi ezredhez kapcsolódik az a két pályarajz, amelyek Buday Istvánról és Szemere Lászlóról készültek. A fejedelem által kinevezett főkapitányok személyével korábban még csak néhány kisebb közlemény, szócikk foglalkozott, csekély mértékben érintve a hajdúvárosok és a két katona kapcsolatát.

A szabolcsi hajdúvárosok Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepének kérdéskörét korábban csak egy-egy részprobléma erejéig vizsgálták a hajdúság történetével foglalkozó kutatók. Disszertációnkban igyekeztünk az 1703–1711 közötti időszak nyitott kérdésére választ keresni, a rendelkezésünkre álló közgyűjteményi adatsorok maradéktalan felhasználásával. Természetesen nem mondhatjuk azt, hogy kutatásainkat befejezettnek tekintjük, inkább jelen tudásunk összegzését látjuk értekezésünkben.

A kéziratunk alapját jelentős kutatási kérdések és az azokra adott válaszok újabb és újabb felvetéseket, hipotéziseket szültek, amelyek még több kapcsolódási pontot hoztak felszínre a tágabban vett régióval kapcsolatban. Jól látható, hogy a kiváltságolt társadalmi csoportok, térségek más-más utat jártak be a szabadságharc nyolc éve alatt, de az összehasonlító, elemző munkák ezen a téren még váratnak magukra. Vizsgálataink ezen a téren csak kezdetleges szintet értek el, mivel az érintett területek (jászok, kunok, bihari hajdúság, esetleg a máramarosi koronavárosok) XVIII. század eleji történetében hasonló hiátus fedezhető fel, mint a szabolcsi hajdúvárosok esetében. Az összehasonlító adatok felgyűjtése és analizálása olyan mértékben szétfeszítette volna disszertációnk idő- és térbeli kereteit, amelyre jelen dolgozatunk megírásánál nem vállalkozhattunk.

Külön értekezés tárgyát képezhetnék a hajdúvárosok belső viszonyrendszerének változásait taglaló kutatások. Az általunk elvégzett alapfeltárások csupán az út elejét jelentik, az archontológiai gyűjtések és az adatok alapján levonható következtetések még tovább bonthatók, párhuzamba állítva a katonai kérdésekkel. A városok vezető rétegének körvonalazása, a gazdasági erőviszonyok és a politikai szerepvállalás közös vizsgálata jól illeszkedhetne abba a sorba, amelyet Rácz István nyitott meg – és publikált több városmonográfiában – és Nyakas Miklós folytatott, megkísérelve azt, hogy nevesíteni tudják a hajdúvárosok vezető rétegét.

Amint korábban már említettük, kutatásainkat nem tekinthetjük véglegesnek, lezártnak. Jelen kéziratunk a szabadságharc nyolc évét kívánta görcső alá venni, vizsgálat tárgyává tenni a szabolcsi hajdúvárosok katonaállítását és hadiszolgáltatásait.

Az eredmények tézisszerű felsorolása

A Szabolcs és Bihar vármegyébe telepített hajdúság történetével, történeti szerepvállalásával több kutatónemzedék foglalkozott és kezük között könyvtárnyi szakirodalom született. A hajdúság XVI–XVII. századi jelenlétével kapcsolatban csupán rövid összefoglalás keretében kívántuk bemutatni azokat a fontos gócpontokat, amelyek ezekben az évszázadokban kiemelkedő jelentőséggel bírtak az említett társadalmi csoport körvonalazódásában, megszilárdulásában. A Bocskai István nevéhez köthető felkelés tényleges katonai erejét azok a fegyveres csoportok szolgáltatták, akiket gyűjtőnéven hajdúnak nevezünk.

A fejedelemmé választott bihari földesúr által elindított telepítési folyamat – ami a zsold pénzbeli kifizetését akarta megváltani – végighúzódott az egész XVII. századon, egészen a II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjáratáig, amelyet a törökök büntetőexpedíciója követett. Ez az oszmán csapás alapjaiban rengette meg mind a bihari, mind a szabolcsi hajdúság által lakott térséget. A nemes múltra támaszkodva a városoknak még sikerült elérni, hogy 1660 után is számon tartsák őket, de a bizonyítható, kézzelfogható katonai tekintélyvesztés következtében a sziklaszilárdnak tekintett privilégiumok veszélybe kerültek, amelyeket a visszafoglaló háború során a felálló új közigazgatási rendszer megkérdőjelezett.

A bevezetésre kerülő adóztatás, az 1702-ben lezajlott összeírás egy drasztikus változás rémképét festette a szabolcsiak elé, akik mindent megpróbáltak, hogy önállóságukat, kiváltságaik egy részét megőrizhessék. A bécsi és a Szepesi Kamaránál eljáró követeknek hála, I. Lipót 1702 végén megerősítette a városok megmaradt privilégiumait,

lélegzethez juttatva ezzel az elbizonytalanodó településeket. Az 1660-as évekre pozícióját veszítő hajdúság már nem tudott újból számottevő katonai tényezővé válni, amit a több generációváltáson átesett városok nem is akartak erőltetni. A fegyveres szolgálat helyett a békés, gazdálkodó életmód lebegett a városlakók szeme előtt, amit mindentől és mindenkitől óvni igyekeztek. Talán ennek köszönhető, hogy az 1703 júniusában lángra lobbanó felkelést némi kétkedéssel, vonakodással fogadta a szabolcsi hajdúvárosok közössége. A rendelkezésünkre álló források alapján megállapítható, hogy a hajdútelepülések szerepe a katonai múlt hátra hagyásával a békés, letelepedett életforma felé tolódott el. Az általunk feltárt új közgyűjteményi adatokból jól kirajzolódott az a küzdelem, amelyet Szabolcs vármegyével szemben kellett lefolytatni a hajdúságnak. A függetlenség megőrzése kapcsán minden követ megmozgattak a városok, amely az 1680-as évek második felében hozta meg a gyümölcsét, amikor a magyar király több alkalommal megerősítette a hajdúvárosok különállását Szabolcs vármegyétől.

A szabadságharc törzsterületéhez tartozó hajdúvárosok az új helyzetből próbálták a számukra legkedvezőbb forgatókönyvet megvalósítani. A csatlakozással kapcsolatban rövid úton kiderült, hogy sok választási lehetőségük nincs, mivel Rákóczi és a kuruc felsővezetés számított a települések vélt katonai erejére.

A felkelés élére álló Bercsényi Miklós és II. Rákóczi Ferenc a kezdeti időszakban, hogy minél jobban az üggyhez láncolják a hajdúságot, megerősítették a XVII. század folyamán szerzett privilégiumokat, és minden érintett felé kihirdették a városok harmincadmentességét. Ennek ellenére a túlságosan megnyugvó helységek nagyon hamar ízelítőt kaptak a félvállról vett elvárások „*elmulatásának*” következményeiből.

A kuruc felsővezetés – elsősorban Rákóczi, Bercsényi és Károlyi Sándor – egymás után küldték a parancsokat, követeléseket, amelyeket csak nagy nehézségek árán sikerült a városoknak előteremteni. A megerősített privilégiumok mögé elbújni igyekvő közösség kapacitását az idő előrehaladtával egyre jobban igénybe vette, kihasználta a vezetés, akik nem is tehettek mást, mivel a szabadságharc megvívására készített előzetes tervek nem számoltak egy elhúzódó küzdelemmel. A három kapcsolt település – Kálló, Téglás, Balmazújváros – többé-kevésbé a katonai kötelezettségek teljesítésében került egy platformra a hajdúvárosokkal, csak Kálló az, amely mást is szeretett volna elérni. A szabolcsi városok a nehezen megtartott kiváltságaik megerősítésére minden alkalmat kihasználtak, amit a kuruc felsővezetés a szabadságharc elején még szívesen teljesített, bízva abban, hogy a hajdúvárosok régi harci kedve újraéled és jelentős katonai erőt fognak csatasorba állítani. Az egyre növekvő katonai és gazdasági leterheltség komoly feszültséget gerjesztett a vármegyék és Rákócziék között. A szabadságharc jelentős mértékben terhelte le a hajdúvárosokat, akik a fokozódó nyomás miatt egyre többször kerültek kilátástalan, megoldhatatlan helyzetbe. A hadiszolgáltatások összegyűjtésével lehetőségünk nyílt a hajdúvárosok gazdasági teherbíróképességének körbe határolására, a szakirodalom által kevésbé vizsgált területhez tartozó adatok alapján pedig bemutatni, hogy a hét település – kiegészülve Kállóval – sok esetben erőn felül teljesített a szabadságharc ideje alatt.

Kállóról elmondható, hogy erején felül vette ki a részét mind a katonaállítás, mind a hadiszolgáltatások és az adózás területén. Rákóczi egyértelműsítette Szabolcs vármegye előtt, hogy ezt a várost ne háborgassák, Kálló a szabolcsi hajdúvárosokkal együtt szolgál és teljesít minden rájuk kirótt követelést. A szabadságharc végéhez közeledve a hét város

vezetői – Kállóval egyetemben – fent akarták tartani ezt az állapotot, de Pálffy János nagyon gyorsan pontot tett a próbálkozások végére, jelezve, hogy a települések névsora nem bővíthet Kállóval, az továbbra is Szabolcs vármegye joghatósága alá tartozik, függetlenül attól, hogy Rákóczi mit engedett meg az elmúlt nyolc év során.

Jól körvonalazható, hogy a hét hajdúváros lehetőségeihez mérten támogatta a szabadságharcot, de minden esetben a saját érdekeiket tartották szem előtt és szemrebbenés nélkül meghódoltak a császári csapatok előtt, ha a kialakult helyzet úgy diktálta.

A hét szabolcsi hajdúváros a szabadságharc nyolc éve alatt – más vármegyékhez hasonló módon – igyekezett teljesíteni a kuruc – és a hadi helyzet függvényében a császári – katonaság által generált követeléseket teljesíteni. A megterhelő háborús helyzet a hadiszolgáltatások fokozódó növekedését mutatja, amely alól a kiváltságaik mögé bújni igyekvő hajdúvárosiak sem tudtak huzamosabb ideig felmentést nyerni. A saját ezred kiállítása és ellátása mellett – főként a közelben folyó hadműveletek idején – a kuruc sereg teljes élelmezéséhez és elszállásolásához ugyanúgy hozzá kellett járulniuk, mint minden vármegyének, amely a kuruc törzsterülethez tartozott.

A XVII. század végén csorbát szenvedett privilégiumok visszaszerzését célul tűző települések a kezdeti fejedelmi kegynek köszönhetően érdemi megerősítésekhez jutottak, de a szertefoszló kezdeti mámort követő racionalitás már nekik sem engedte, hogy ne tegyenek meg mindent a szabadságharc ügyéért. A hajdúvárosokhoz köthető levéltári iratanyag alapján nyomon követhető az az egyre fokozódó ütemben érkező követeléshullám, amely mind természetben, mind pénz formájában jelentős tehervállalást várt el a helységektől.

A szabolcsi hajdúvárosok a XVII. során folyamatos átalakuláson mentek keresztül, amely a városi közigazgatás megszilárdulásában öltött testet. A korábban már lakott településekre ültetett hajdúk a század első évtizedeit követően arra törekedtek, hogy a megszerzett privilégiumok birtokában szilárd belső rendszert alakítsanak ki. A közös fellépésre már a korai időszakban is vannak példák, de az egységes érdekképviselő hivatali funkcióinak megjelenésére egészen a század végéig várni kell.

A XVII. század második felében egyre inkább súlyát veszti az egykoron katonai erényei miatt kiemelt pozícióba kerülő társadalmi csoport, amelyet jelentősen megtépázott a II. Rákóczi György által előidézett török büntetőhadjárat. A visszafoglaló háborúk során már nem beszélhetünk arról, hogy a hajdúk eredeti funkciójukat ellátva, mint katonáskodó réteg, kiemelkedő szerepet játszanának az ország területén folyó küzdelmekben.

Az évtizedek során végbement generációváltás eltűntette, átalakította a hajdúvárosiak gondolkodását, amelyben a katonáskodás már inkább teherként jelenik meg, mintsem fő funkcionalitásként. Ettől függetlenül a hajdúságra jellemző öntudat, az elődök által elért eredmények élénken éltek a leszármazottakban, akik ezt minden kiváltság megerősítésénél kiemelték.

Rákóczi fontos szerepet szánt a privilegizált társadalmi csoportoknak (jászok, kunok, hajdúk), komolyan számított az általuk kiállított katonai erőre, túl is becsülve az évtizedek alatt megkopott harci kedvet, amely korábban jellemezte ezt a kiváltságolt réteget. A szabolcsi hajdúvárosoktól egy lovasezred kiállítását és ellátását várta, amely a – kor szokásjogának megfelelően – saját zászlói és maguk közül választott tisztjei vezetésével vonulhatott táborba.

A XVII. század hajdúságáról szóló beszámolók, leírások élénken éltek a kuruc felsővezetés emlékezetében is, akik a szabadságharc tervezésénél minden kiváltságolt társadalmi csoport fegyveres erejére hatványozottan számítottak.

Tehették ezt annak fényében, hogy az újjászerveződő ország kialakításánál a Királyság megálmodói érdemben már nem számoltak a privilegizált közösségekkel, mint katonai elemekkel. Emiatt hihették azt, hogy ezek a területek egy emberként fogják támogatni felkelésüket, mivel személyes és kollektív sértettségük szembe fordíthatta őket az új berendezkedéssel.

A Rákóczi vezette felkelés kitörését követően a szabolcsi hajdúvárosok egy mezei lovasezred kiállításával támogatták az ügyet, amelyet egészen 1710 végéig sikerült is hadrendben tartaniuk. A tíz kompániából álló ezredben a hét településen kívül Téglás, Balmazújváros és Kálló katonát is megtaláljuk, akik – Téglás és Balmazújváros 1706 és 1708 között – együtt szolgáltak a szabolcsi hajdúkkal.

Az ideális létszámként lebegtetett ezer főt ez a regiment talán csak a szabadságharc elején érhetette el, a fennmaradt összeírások szerint a realitás a hét-nyolcszáz fő fegyverben tartását mutatta. Külön problémaforrást jelentett az időről időre felbukkanó gyalogosállítás kérdése.

A szabolcsi hajdúvárosok – kollektív nemességükből kifolyólag – nem voltak kötelesek gyalogosokat táborba küldeni, aki náluk szolgálatot vállalt, azt a mezei lovasezredükbe sorolták be. Ettől függetlenül Palocsay, Bagossy és Károlyi is gyalogosokat követelt tőlük, elsősorban a Váradot körülölelő blokád megerősítése miatt. A vármegyékre kirótt, minden porta után négy-négy gyalog kiállítását előíró rendelkezéseket több alkalommal próbálták a hajdúságra ráerőltetni. Ezen a téren Kálló tűnt ki, akik 1706-

ban közel kétszáz gyalogost tudtak felmutatni a kuruc sereg különböző alakulataiban.

Több esetben felmerült, hogy a hajdúvárosiak túlságosan sok zsoldost küldenek az ezredükbe, kerülve a személyes felkelést. Ezek a vádak nem nélkülöztek minden alapot, de azt le kell szögeznünk, hogy a hajdúvárosok által képviselt katonaállítási séma nem sokban különbözött más vármegyék hadszaporítási felfogásától. A források alapján kimutatható, hogy a zsoldosküldés nem egyedül a hajdúvárosokat jellemezte, általános tendenciának tekinthetjük. Csupán a haza ügyéért ezer fokon égő kuruc vezetés számára lehetett furcsa, hogy nem minden ember akarta személyesen vérént ontani a csatamezőn.

A városok önszerveződésének egyik fontos lépcsőfokát jelentette a közösen, mindenki által elfogadott főkapitány választása. Az első kapitányként számon tartott Désány István az elrendelt összeírást követően távozott a pozíciójáról és még Nánásról is elköltözött. Nem lehet pontosan tudni, hogy Désány távozása és a szabadságharc kitörése közötti időszakban ki állt a városok élén, de egyes feltételezések szerint a később komolyabb karriert befutó Nánási Jakab töltötte be a megüresedett tisztséget. A forrásokból kirajzolódik, hogy a főkapitányi tisztséggel kapcsolatban a fejedelemnek is álláspontot kellett foglalnia, aki 1703 őszén bölsei Buday Istvánt nevezte ki a szabolcsi hajdúvárosok, illetve a települések által kiállított ezred élére.

Az egykori bihari alispán egészen 1706 májusáig rendelkezett a hajdúvárosok felett, amikor szemerei Szemere László vette át tőle a tisztségeket. Nagy valószínűséggel a szabadságharcot megelőző bő egy év során a főkapitányi pozíció betöltetlen maradt, egyszerűsítve Buday kinevezését. Kutatásaink során nem talákoztunk olyan forrással sem, amely arra utalna, hogy Buday István miatt egy hivatalban

lévő hajdúvárosi főkapitányt kellett elmozdítani tisztségéből, amivel igencsak magára haragította volna Rákóczi a településeket.

A szabadságharc kitörését megelőzően a hajdúvárosi főkapitány mellett nem szolgált állandó jelleggel egy vice, csak alkalmi helyettesítésekről szólnak a fennmaradt iratok. Az állandó helyettesítés Buday István érkezésével nyert értelmet, hiszen az új főkapitány csak nagyon ritkán időzött a városok területén. Ebből kifolyólag szükségessé vált egy olyan személy, aki a városok és a távollévő főkapitány között mintegy összekötő kapocsként funkcionáltak.

A vicekapitányok képviselték a hét települést, ők jártak el a különböző tanácskozásokra, egyeztetésekre, végső soron ők felügyelték a kivetett természetbeni és pénzbeli adók begyűjtését és beszolgáltatását, figyelemmel kellett kísérniük a posta rendeltetésszerű működését, illetve a szomszédokkal kialakult feszültségek elrendezésében is fontos szerepet töltöttek be.

Az 1654 körül született bölsei Buday István a XVII. század utolsó harmadában belekóstolt a visszafoglaló háborúk harcaiba, egy rövid ideig, mint szentjobbi vicekapitány tevékenykedett, majd 1688 augusztusától Bihar vármegye alispáni tisztét töltötte be. A tizenhárom évig viselt tisztség letételét követően szépen gyarapodó birtokai igazgatásával foglalatoskodott, amikor a II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett felkelés felbolygatta az egész országot.

Buday István származásáról, családi hátteréről, kapcsolati hálójáról a szakirodalom csupán elvétve nyújt információt a kutató számára. Az egykori Bihar vármegyei alispán életútjának homályos foltjai közül kíván néhányat kisatírozni a szerző, amelyek eddig még nem képezték vizsgálat tárgyát. Az új levéltári források, a családi anyagok számos, eddig

ismeretlen adatot rejtettek magukban, amelyek alapján a bizonytalan családtörténet kapcsán felmerülő kérdésekre sikerült megadni a választ.

A II. Rákóczi Ferenc névével fémjelzett szabadságharc kirobbanása után az elsők között csatlakozott a felkelőkhöz bölsei Buday István, aki 1688 és 1701 között Bihar vármegye alispáni tisztét töltötte be. A jelentős hegyaljai és bihari birtokszaporítás, illetve a katonai (szentjobbi vicekapitány) és hivatali (bihari alispán) szerepvállalás mind-mind Buday István ismertségét és elismertségét növelte, amely még azután sem csökkent, hogy tisztségétől 1701-ben visszavonult. A tokaji szőlőhegyen telekszomszédságba került Rákóczival és Bercsényi Miklóssal egyaránt, megteremtve azt az alapot, amely egy hűségesen szolgáló katonát biztosított a felkelés számára.

Buday István gyorsan emelkedett a ranglétrán: udvari kapitány, majd a szabolcsi hajdúvárosok főkapitánya és a hajdúvárosi ezred parancsnoka lett. 1704-ben Sennyei István helyére nevezték ki, ő vette kézbe a Szatmár körüli blokádban harcoló csapatok irányítását. A sikertelen várostromot követően Felső-Magyarországon, majd a Duna-Tisza közén teljesített szolgálatot. 1706 májusában új megbízatást kapott – miután letette a hajdúvárosok főkapitányi címét - a Duna-Tisza közti főkapitányság vicegenerálisaként elsősorban hadszervezési és hadellátási kérdések megoldásával bízták meg. A főkapitányságok felszámolását követően Károlyi Sándor keze alatt részt vette az erdélyi hadjáratokban, ezt követően pedig a Felső-Tisza vidékén találkozhatunk vele. 1708 után egyre jobban visszavonul, inkább az általa ismert régióban tevékenykedik, és egészen az 1710 őszen bekövetkezett haláláig szolgálta a szabadságharc ügyét.

Szemerei Szemere László zempléni megyei birtokos családból származott, aki 1657 után Szemere László Zemplén vármegyei alispán és Vay Kata fiaként látta meg a napvilágot. A szabadságharcot megelőző éveiről kevés adat áll a rendelkezésünkre, korábbi katonai szerepvállalásáról sincs tudomásunk. A család a jómódú nemesség soraiba tartozott, jelentős kiterjedésű uradalmat birtokolva meghatározó személyeket adott Zemplén vármegyének. Az 1670-ben lezajlott felkelés, amelyet még időben sikerült a császári csapatoknak elfojtani, a Szemere családot is érintették. Szemere László kegyelméért jelentős birtokvesztést kellett elviselniük, amely megalapozta a Habsburg-ellenes gondolatiságot az ifjabb Szemere Lászlóban is.

Korán, 1704-ben brigadérossá nevezik ki, de egészen 1710-ig nem tud előrébb lépni a ranglétrán. A katonai múlttal, tapasztalattal nem rendelkező Szemere jó iparos módjára próbálta végrehajtani a rábízott feladatokat, küldetéseket, de – a tisztekre jellemző – gyengekezűsége és tapasztalatlansága sok esetben inkább negatív, mint pozitív irányba befolyásolta az események alakulását.

A mindig cinikus Bercsényi a „*mutus*” jelzőt írta a neve mellé egyik levelében, amely többször is visszaköszönt akár Rákóczi, akár Károlyi korholó megjegyzései mögött is. Nem tartották erőskezű, dönteni képes embernek, de jobb nem lévén, nem lehetett sem őt, sem a tisztikar többségét lecserélni.

A hét szabolcsi hajdúvárost – kiegészülve Kállóval és egy rövid időre Téglással és Balmazújvárossal – az 1703 nyarán kirobbanó felkelés olyan időszakban találta, amikor a katonai erejüket veszített települések kiváltságaik megmentéséért, megtartásáért küzdöttek. A visszafoglaló háborúkat követő új berendezkedés a privilegizált területek jogállásának tisztázására törekedett, amely folyamat a teljes betagozódás veszélyével fenyegette a szabolcsi hajdútelepüléseket is,

ahogy ez a bihari városokkal megtörtént. Az 1702-re tetőfokára hágó feszültség némileg oldódott, levegőhöz juttatva az önszerveződés magasabb fokára lépő helységeket. Ebben a bizonytalan állapotban érkezett a hír, hogy Rákóczi követői zászlót bontottak és mindenkit csatlakozásra szólítanak.

A városok némiképp hezitáltak, de a villámgyorsan teret nyerő felkelés nem hagyott sok gondolkodási időt és a minden irányból megjelenő kuruc csapatok nagyon gyorsan tudatosították a megfelelő válasz formáját a hajdúleszármazottakban. A szabolcsi városok egy mezei lovasezred kiállítását és annak felszerelését, ellátását tudta vállalni, amelyhez az idő múlásával egyre nagyobb mennyiségben érkeztek azok a kérések, követelések, amelyek túlmutattak a kezdetben gondolt terheken.

A helységek lehetőségeikhez képest igyekeztek teljesíteni a kiutalt feladatokat és quantumokat, ezen a téren nem maradtak el a környező vármegyék szerepvállalásától. A városok élére kívül kinevezett főkapitányok közül Buday Istvánnal jó viszonyt sikerült kialakítaniuk, míg Szemere László a szabadságharc végéig „gyüttment” maradt, aki nem tudta és nem is akarta megérteni a hajdúkat. A nyolc évet végigszolgáló városok 1710-re teljesen kimerültek, az egyre közelebb kerülő császári csapatok nem hagytak más lehetőséget, mint a főhajtást, elfogadni, hogy a szabadságharc elbukott.

Nyilvántartási szám: DEENK/365/2019.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Török Péter
Neptun kód: T3OVKL
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10070313

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (6)

1. **Török, P.:** A szabolcsi hajdúvárosok archontológiai adatai 1703-1711.
In: Régikutatási módszerek és eredmények. Szerk.: Brigovác László, Szendrei Ákos, Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület, Debrecen, 92-115, 2018, (Új Nézőpont Könyvek, ISSN 2631-1704 ; 1) ISBN: 9786150015514
2. **Török, P.:** Egy szemlenni nemes a szabolcsi hajdúvárosok élén: Szemere László.
In: A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból / Mészáros Kálmán, Seres István, Török Péter, Tarsoly K., Budapest, 102-114, 2018, ISBN: 9786155858000
3. **Török, P.:** Hajdúk fehérben: A szabolcsi hajdúvárosok és a váradi blokád 1703-1708.
In: "Örizzük Váradot..." : Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban. Szerk.: Oborni Teréz. Varadinum Kulturális Alapítvány, Oradea, 113-135, 2017, (Tanulmányok Biharország történetéről ; 4) ISBN: 9789730243383
4. **Török, P.:** Nova világtól a Faluvárosig: Berettyóújfalu múltjának vázlatos áttekintése a középkortól 1944-ig.
In: A jogszolgáltatás története Berettyóújfaluban. Szerk.: Megyeri-Pálfi Zoltán, Debreceni Törvényszék, Debrecen, 33-45, 2017, ISBN: 9789631286038
5. **Török, P.:** A "nagy" hajdúvárosok Rákóczi-szabadságharcban betöltött szerepének megjelenése a regionális szakirodalomban.
In: Interdiszciplináris a régikutatásban. Ifj. kutatók nemzetközi konferenciája. Szerk.: Bartha Ákos, Szalkai Tamás, Szendrei Ákos, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár : Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 175-193, 2011, (Régikutatás, ISSN 2063-1912 ; 1) ISBN: 9789637238475
6. **Török, P.:** A herpályi uradalomtól a nagyközségig 1301-1876.
In: Berettyóújfalu az újkortól napjainkig. Szerk.: Kállai Irén, Berettyóújfalu Város Önkormányzata : Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Berettyóújfalu, 32-49, 2011, ISBN: 9789637218750

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (6)

7. **Török, P.**: Adalékok bölsel Buday István életrajzához.
Bihari Múz. évkv. 24, 7-20, 2019. ISSN: 0133-7653.
8. **Török, P.**: Rákóczi oldalán: a kuruccá lett alispán.
Új Nézőpont. [Közlésre elfogadva], 35-63, 2019. EISSN: 2064-7042.
9. **Török, P.**: A szabócsei hajdúvárosok archontológiai adattára 1703-1711.
Új Nézőpont. 4 (1), 67-87, 2017. EISSN: 2064-7042.
10. **Török, P.**: Adalékok egy készülő archontológiai adattárhoz.
Helgy. Műtanulm. 2, 319-329, 2013. ISSN: 2063-6024.
11. **Török, P.**: Böszörmény mint központ: a hajdúvárosok közgyűléseinek toposza a regionális szakirodalomban.
Tört. Tan. 21, 75-85, 2013. ISSN: 1217-4802.
12. **Török, P.**: Bihar vármegye 1706. évi limitációja.
Bihari Múz. évkv. 12-14, 101-128, 2009. ISSN: 0133-7653.

További közlemények

Magyar nyelvű könyvek (3)

13. Szerk. Brigovác, L., Petrő, L., Sándor, M.; ford. Görög, E.; közreműk. Varga, K. T., **Török, P.**:
Sárréti kurentáló könyv: hivatali körlevelek a 19. század eleji Bihar vármegyéből. A Bihari
Múzeumért Alapítvány -, Berettyóújfalu, 358 p., 2011. ISBN: 9789638934703
14. Szerk. Kolozsvári, I., **Török, P.**: Bihar Diéta VI-VII. Bihar Múzeumért Alapítvány -, Berettyóújfalu,
177 p., 2010. ISBN: 9789630802161
15. Szerk. Sándor, M.; közreműk. **Török, P.**: Séta a faluvárosban: Berettyóújfalu egykor és ma.
Bihari Múzeumért Alapítvány, Berettyóújfalu, 51 p., 2008. ISBN: 9789630649636

Magyar nyelvű könyvrészletek (2)

16. Sándor, M., **Török, P.**: Adatok Berettyóújfalu két világábról közötti infrastrukturális
fejődéséhez.
In: Bihar vármegye a múlt időben = Comitatus Bihar in timpul trecutului. Szerk. Varjas, M.,
Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 53-70, 2011. ISBN: 9789637238451
17. **Török, P.**: Tomori Pál katonai pályafutása.
In: Studia Militaria - Hadtörténelmi tanulmányok. Ed.: Lisznyi Lajos, Káló József,
Magánkiadás, Debrecen, 71-103, 2004. ISBN: 9634600182

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (8)

18. Brigovác, L., Szendrei, Á., **Török, P.**: A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület tudományos és közművelődési tevékenysége.
Új Nézőpont. 2 (1-2), 53-57, 2015. ISSN: 2064-7042.
19. **Török, P.**: Egy új levéltári sorozat: A Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek.
Levtár. Szle. 62, 53-65, 2012. ISSN: 0457-6047.
20. **Török, P.**: Bihari vonatkozású iratok Budapest Főváros Levéltárában.
Bihari Műz. évkv. 15-16, 33-43, 2011. ISSN: 0133-7653.
21. Sándor, M., **Török, P.**: Rebeka néni szakácskönyve: Egy százesztendő kéziratos receptgyűjtemény Csökmöről.
Bihari Műz. évkv. 12-14, 75-100, 2009. ISSN: 0133-7653.
22. **Török, P.**: Két életrajz Gulyás Pál gyűjteményéből - Bölöni Bakó Zoltán, Brózik Dezső.
Rálátás. 9 (4), 28-33, 2008. ISSN: 1585-8677.
23. **Török, P.**: Beszámoló a Bihari Diéta VI. ülésszakáról: Balthyány Lajos és kora" konferencia.
Rálátás. 8 (4), 43-46, 2007. ISSN: 1585-8677.
24. Sándor, M., **Török, P.**: Egy magángyűjtemény margójára: A Barcsay-fotóarchívum a Bihari Múzeum gyűjteményében.
Rálátás. 8 (1), 39-45, 2007. ISSN: 1585-8677.
25. **Török, P.**: Egy berettyóújfalui lő-összeírás 1853-ból.
Bihari Műz. évkv. 10-11, 91-96, 2006. ISSN: 0133-7653.

Egyéb folyóiratközlemények (1)

26. **Török, P.**: Gróf Zichy István tollából.
Élet Tud. 61 (8), 249, 2006. ISSN: 0013-6077.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2019.10.30.

